

การจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนลุ่มน้ำสาละวิน
**Conflict Management on Natural Resources in
The Salaween River Basin Communities**

ยุพิน บัวคอม¹
Yuphin Buakhom

Abstract

The purposes of this qualitative research were to study the surrounding context and patterns of conflict management on natural resources in the Salaween River Basin communities, dimensions, mechanisms, disadvantages/ advantages of the former conflict management in order to further develop the patterns of conflict management on natural resources of the communities. The experimental samples consisted of informants within the communities who provided principal data and those outside the communities. Both participatory and non participatory observation, in-depth interviews and group discussion were employed as research instruments. In addition, concept of conflicts and conflict management, theory of structure and function, concept of network, Miller's concept of the relationships between man and ecology systems, sustainable development, concept of participation and philosophy of sufficiency economy were all used to analyze the data.

The results showed that the natural resource conflicts within the communities of Omkoi district could be classified into four categories: the conflict between communities and state, the conflict with neighboring communities,

¹ผู้อำนวยการสำนักงานการพิเศษ ศูนย์การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย อำเภอมวกฝอย
จังหวัดเชียงใหม่

Director of Nonformal Education and Informal Education Omkoi District

E-mail: yu2510@hotmail.com

the conflict within the community and the conflict between communities and some economically influential figures. A number of methods were employed as conflict management such as adaptation of former traditions, informal talk, establishment of network, community organization and participation. Besides, cultural, social, political and economic dimensions as well as networks and sustainability were employed through social and cultural mechanisms. The network and appropriate form of authority used to manage the conflicts on natural resources in the Salaween River Basin communities were to establish joint-management among communities, state and private organizations. As a result, these communities would become the communities of learning by using local learning networks, model projects of natural resources and environment management which were based on royal-initiated projects and concept of sufficiency economy.

Key words: Conflicts on natural resources in the Salaween River Basin communities

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบริบทและรูปแบบการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนลุ่มน้ำสาละวิน การใช้มิติ กลไก จุดอ่อน/จุดแข็งของรูปแบบการจัดการความขัดแย้งที่มีอยู่เดิม เพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน โดยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพกลุ่มตัวอย่างคือ ผู้ให้ข้อมูลหลักในชุมชนและนอกชุมชน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และการสนทนากลุ่ม วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้แนวคิดความขัดแย้งและการจัดการความขัดแย้ง ทฤษฎีโครงสร้างและการหน้าที่ แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย แนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างระบบมนุษย์กับระบบนิเวศของ Miller แนวการพัฒนาที่ยั่งยืน แนวคิดการมีส่วนร่วม และปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยวิเคราะห์ตามกรอบแนวคิดทฤษฎีที่กำหนด

ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนในลุ่มน้ำสาละวินพื้นที่อำเภออมก๋อย มีความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ 4 ลักษณะ คือความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับรัฐ ความขัดแย้งระหว่างชุมชนใกล้เคียง ความขัดแย้งภายในชุมชน และความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับผู้ถือสิทธิพลทางเศรษฐกิจ โดยมีรูปแบบการจัดการความขัดแย้ง คือ การปรับใช้ประเพณีที่มีอยู่เดิมและการเจรจาตกลงที่ไม่เป็นทางการ การสร้างเครือข่าย องค์กรชุมชนและการมีส่วนร่วม มิติที่ใช้ได้แก่มิติทางวัฒนธรรม ทางสังคม ทางการเมือง ทางเศรษฐกิจ ทางเครือข่ายและมิติความยั่งยืน โดยใช้กลไกทางสังคม วัฒนธรรม เครือข่ายและฐานอำนาจรูปแบบที่เหมาะสมในการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรของชุมชนในลุ่มน้ำสาละวินพื้นที่อำเภออมก๋อย คือ การจัดการร่วมระหว่างชุมชน รัฐ และองค์กรเอกชน ให้เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ ใช้เครือข่ายการเรียนรู้ของท้องถิ่น โครงการต้นแบบการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่น้อมนำโครงการตามพระราชดำริและแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาปฏิบัติในพื้นที่

คำสำคัญ : ความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนลุ่มน้ำสาละวิน

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของการวิจัย

เมื่อรัฐใช้การพัฒนาเศรษฐกิจเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาในสามทศวรรษที่ผ่านมา ความต้องการใช้ทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า มากขึ้นเกิดผลกระทบต่อวิถีชีวิตชุมชน และการทำลายทรัพยากรธรรมชาติอย่างรวดเร็ว และก่อให้เกิดความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติขึ้นทุกภูมิภาค โดยเฉพาะชุมชนในชุมชนลุ่มน้ำสาละวินพื้นที่อำเภออมก๋อย ที่รัฐเข้าไปแทรกแซงโดยใช้อำนาจและกลไกของรัฐดังที่ อานันท์ กาญจนพันธุ์ แสดงความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้สรุปได้ว่าตราบใดที่โครงสร้างทางเศรษฐกิจในสังคมไทยโดยรวมยังขาดความเป็นธรรมอีกทั้งยังเต็มไปด้วยความรุนแรงโดยเฉพาะความพยายามกีดกันชาวบ้านออกไปจากการควบคุมและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ชาวบ้านหรือชุมชนเคยใช้มาแต่ดั้งเดิม ชุมชนก็จะก่อตัวขึ้นมาบนพื้นฐานของความขัดแย้งใหม่ ๆ ในสังคม และพยายามที่จะแสวงหากฎเกณฑ์ในการจัดการกับความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งนั้น (อานันท์ กาญจนพันธุ์ 2538 หน้า 12-20) การขยายตัวของระบบทุนนิยม ทำให้อำนาจในการควบคุมและจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติ ถูกยึดโดยรัฐและถ่ายโอนไปสู่บุคคลภายนอก ทำให้เกิดความขัดแย้งและการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติเกิดขึ้นทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ รัฐเข้าไปผูกขาดการจัดการทรัพยากรโดยอ้างความมั่นคงของชาติ การใช้กฎหมายตายตัว ไม่ยอมรับจารีตประเพณีของชุมชนไม่ยืดหยุ่นตามสภาพความเป็นจริง ประเด็นความขัดแย้งจึงกลายเป็นปัญหาระดับชาติ และมีแนวโน้มว่าไม่อาจยุติได้โดยง่าย ความขัดแย้งและการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติจึงเป็นโจทย์ปัญหาสำคัญในคริสต์ศตวรรษที่ 21

ในชุมชนลุ่มแม่น้ำสาละวินพื้นที่อำเภออมก๋อยมีปัญหาลดลงของพื้นที่ป่าอย่างต่อเนื่องและกลายเป็นปัญหาซึ่งส่งผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อมก่อให้เกิดความขัดแย้งการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ ความขัดแย้งมีความสลับซับซ้อนและหลากหลายยิ่งขึ้นขณะที่ความสามารถของรัฐในการจัดการความขัดแย้งไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร กระบวนทัศน์การจัดการความขัดแย้งยังมองแบบแยกส่วน โดยมิได้นำเอาปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม มาเชื่อมโยงกับปัญหาความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติอย่างแท้จริง

ในสังคมไทยมีรูปแบบการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติมาช้านานในภาคเหนือใช้ “แก่งบ้าน” เป็นผู้นำทำหน้าที่ประนีประนอมหรือตัดสินเมื่อมีกรณีพิพาทในชุมชน

ในอีสานมีระบบเจ้าโคตร ทำหน้าที่ระงับความขัดแย้ง ในชุมชนลุ่มน้ำสาละวิน ก็มีรูปแบบการจัดการความขัดแย้งของชุมชนแบบดั้งเดิมโดยใช้กฎเกณฑ์จารีตประเพณีของชุมชนและเครือข่ายชุมชนลุ่มน้ำเดียวกัน ตลอดจนใช้สถาบันทางสังคมที่มีอยู่แล้วในชุมชนเป็นกลไกในการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ มีการผลิตซ้ำจารีตประเพณีดั้งเดิม ทางหน่วยราชการได้มีโครงการต้นแบบการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม การจัดตั้งศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง องค์กรชุมชน เครือข่ายลุ่มน้ำสาละวิน ซึ่งโครงการต่าง ๆ เหล่านี้สามารถพัฒนาเป็นรูปแบบที่เหมาะสมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของ ชุมชนในลุ่มน้ำสาละวิน เพื่อลดความขัดแย้งให้มากที่สุด

จากปัญหาที่กล่าวมาข้างต้น จึงสนใจศึกษาถึงการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนลุ่มน้ำสาละวินพื้นที่อำเภออมก๋อย เพื่อให้เข้าใจปัญหาความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติที่เรื้อรังและกำลังจะร้ายแรงขึ้นหากไม่มีการแก้ไขอย่างถูกต้อง และมีความจำเป็นอย่างมากที่จะต้องอาศัยการจัดการความขัดแย้งที่เหมาะสมเน้นการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องที่นำไปสู่ความยั่งยืน โดยผลของการวิจัยจะเป็นข้อค้นพบวิธีการแก้ปัญหาที่สอดคล้องกับพื้นที่ เพื่อนำไปสู่การกำหนดนโยบายการแก้ปัญหาความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำสาละวินพื้นที่อำเภออมก๋อยร่วมกันอย่างยั่งยืน ตอบสนองความต้องการของชุมชน และได้แนวทางการจัดการความขัดแย้งที่หลากหลายตามพื้นฐานแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน ที่การพัฒนาตั้งอยู่บนพื้นฐานเดิมของสังคมสอดคล้องกับภูมิสังคม อันเป็นการแก้ไขปัญหาจากระดับรากหญ้าที่เน้นกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทางความคิดทั้งภายในและภายนอกชุมชน นำไปสู่ความร่วมมือในการแก้ไขปัญหาที่ไม่สามารถหาทางออกเพียงทางเดียว หากแต่เป็นการสร้างความหลากหลายและเพิ่มทางเลือกในการแก้ปัญหาความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ และน่าจะช่วยให้เข้าใจถึงพลวัตและทิศทางของการเปลี่ยนแปลง

แปลงสังคมไทยอย่างมีนัยสำคัญและบทเรียนประสบการณ์ที่ได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ทั้งในส่วนของผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงและกระบวนการในการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ น่าจะมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการวางแผนพัฒนาสำหรับชุมชนในกลุ่มน้ำสาละวินพื้นที่อำเภออมก๋อย ตลอดจนเป็นการทบทวนตรวจสอบทิศทางการพัฒนาประเทศเพื่อสร้างให้เกิดความสมดุลระหว่างเมืองกับชนบท

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

2.1 เพื่อศึกษาบริบทและรูปแบบการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนกลุ่มน้ำสาละวินพื้นที่อำเภออมก๋อย

2.2 เพื่อศึกษาการใช้มิติต่าง ๆ ในการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ

2.3 เพื่อศึกษากลไกและวิธีการที่ชุมชนใช้ในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนกลุ่มน้ำสาละวินพื้นที่อำเภออมก๋อย

2.4 เพื่อศึกษาจุดอ่อน/จุดแข็งของรูปแบบการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่เดิมของชุมชนในกลุ่มน้ำสาละวินพื้นที่อำเภออมก๋อย

2.5 เพื่อพัฒนารูปแบบที่เหมาะสมในการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในกลุ่มน้ำสาละวินพื้นที่อำเภออมก๋อย

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนกลุ่มน้ำสาละวินพื้นที่อำเภออมก๋อย ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เน้นการวิจัยภาคสนามโดยมุ่งเจาะลึกประเด็นที่ศึกษา เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครบถ้วน ครอบคลุม เชื่อถือได้ เพื่อการตอบปัญหาการวิจัยและการสรุปผลซึ่งนำไปสู่การทำความเข้าใจปรากฏการณ์ได้อย่างสมบูรณ์

3.1 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ ราษฎรที่อาศัยอยู่ในเขตกลุ่มน้ำสาละวินพื้นที่อำเภออมก๋อย และเจ้าหน้าที่ของรัฐและเอกชนที่ปฏิบัติงานในพื้นที่ดังกล่าว ซึ่งกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยเลือกแบบเจาะจง โดยเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักในชุมชน ได้แก่ ผู้นำทางและไม่เป็นทางการ คณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำ ผู้ให้ข้อมูลหลักภายนอกชุมชน ได้แก่ เจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานภาคสนามจากหน่วยงานราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความขัดแย้งในชุมชน

3.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วย

1. เครื่องมือที่ใช้ในการสัมภาษณ์เชิงลึก คือ แนวคำถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ผู้นำทางการ และไม่เป็นทางการ ผู้อาวุโส สมาชิกองค์กรชุมชน เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง
2. เครื่องมือที่ใช้ในการสังเกต คือ แนวทางการสังเกต การปฏิบัติงาน สภาพชุมชน และแบบบันทึกเหตุการณ์
3. เครื่องมือที่ใช้ในการสนทนากลุ่ม คือ แนวคำถามที่ใช้ในการสนทนากลุ่ม
4. แบบบันทึกข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยสร้างขึ้นมาเพื่อบันทึกการสัมภาษณ์ โดยเฉพาะปรากฏการณ์ต่าง ๆ เป็นการบันทึกข้อมูลที่ได้จากการพูดคุยสนทนาแลกเปลี่ยนกับชาวบ้านในภาคสนามตามประเด็น รวมทั้งการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักและยังใช้บันทึกข้อมูลจากการสังเกต การที่ผู้วิจัยได้เข้าไปศึกษา ชุมชนนั้นข้อมูลที่ได้ส่วนหนึ่งมาจากการสังเกต
5. กล้องถ่ายรูปและเครื่องบันทึกเทป สำหรับถ่ายหรือบันทึกวิถีชีวิตและกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน การบันทึกข้อมูลภาคสนามเพียงอย่างเดียวทำให้ได้ข้อมูลไม่ละเอียดพอ จึงใช้กล้องถ่ายรูปและเครื่องบันทึกเทปเพื่อบันทึกเสียงและคำบอกเล่าไว้

3.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล มีขั้นตอนและรายละเอียดดังนี้

1. ศึกษาแนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง นำมากำหนดกรอบแนวคิดการวิจัย และเป็นแนวทางในการเก็บรวบรวมข้อมูล
2. ศึกษาข้อมูลทุติยภูมิจากหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับภาพรวมประเด็นความขัดแย้งและการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน
3. สร้างเครื่องมือตามกรอบแนวคิดและวัตถุประสงค์ของการวิจัย ตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย และปรับปรุงแก้ไข
4. ศึกษาข้อมูลปฐมภูมิในภาคสนาม โดยการแนะนำตัวและการขออนุญาตเข้าศึกษาในพื้นที่ศึกษา
5. การสร้างความสัมพันธ์กับคนในชุมชน
6. การค้นหาผู้ให้ข้อมูลทั่วไปและผู้ให้ข้อมูลหลัก
7. ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล ใช้วิธีการเก็บข้อมูลที่หลากหลายเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครบถ้วน ครบคลุมเพื่อการตอบปัญหาการวิจัยได้อย่างมีประสิทธิภาพ วิธีการที่ใช้ในการ

เก็บรวบรวมข้อมูลมีดังนี้

7.1 การสังเกตประกอบด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participatory observation) และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (non-participatory observation)

7.2 การสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) ผู้วิจัยสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ผู้อาวุโส องค์การชุมชน และเจ้าหน้าที่ของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน

7.3 การสนทนากลุ่ม (focus group discussion) ผู้วิจัยใช้การสนทนากลุ่มเพื่อเก็บข้อมูลจากผู้นำและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

3.4 การตรวจสอบข้อมูล

ผู้วิจัยทำการตรวจสอบข้อมูลด้านความครบถ้วนของข้อมูล ความเป็นจริงของข้อมูล ความแม่นยำ และความน่าเชื่อถือของข้อมูลใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (triangulation)

3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) โดยการวิเคราะห์ข้อมูลแบบอุปนัย (analytic induction) การจำแนกชนิดของข้อมูล (typological analysis) และการวิเคราะห์โดยการเปรียบเทียบข้อมูล

3.6 การนำเสนอผลงานวิจัย

เมื่อเก็บรวบรวมข้อมูล ตรวจสอบคุณภาพข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล ตามขั้นตอนดังกล่าวข้างต้นแล้ว ผู้วิจัยเรียบเรียง นำเสนอผลการวิจัยเชิงพรรณนาวิเคราะห์

สรุปผลการวิจัย

จากการวิจัยการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนลุ่มน้ำสาละวินพื้นที่อำเภออมก๋อย ผู้วิจัยนำเสนอผลการวิจัยตามลำดับดังนี้

1. ผลการศึกษาพบว่าบริบทและรูปแบบการจัดการความขัดแย้งชุมชนในลุ่มน้ำสาละวินพื้นที่อำเภออมก๋อย ได้เกิดความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติใน 4 ลักษณะ คือ ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับรัฐ ความขัดแย้งระหว่างชุมชนใกล้เคียง ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับผลมีอิทธิพลทางเศรษฐกิจ และความขัดแย้งภายในชุมชน โดยมีรูปแบบการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติดังต่อไปนี้

1.1 การปรับใช้ประเพณีและการเจรจาตกลงที่ไม่เป็นทางการ โดยการจับกุม ผู้ละเมิดกฎเกณฑ์ของชุมชนและว่ากล่าวตักเตือนหรือปรับไหม ซึ่งจะใช้กับความขัดแย้งภายใน ชุมชนและความขัดแย้งระหว่างชุมชนใกล้เคียง การนำเอาอุดมการณ์ ความเชื่อ และวิถีคิด ตามประเพณีมาใช้เป็นแนวทางในการกำหนดกฎเกณฑ์การแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งด้าน ทรัพยากรธรรมชาติ

1.2 การสร้างเครือข่ายระดับลุ่มน้ำเดียวกัน ใช้ป่าผืนเดียวกัน เพื่อแก้ปัญหา ความขัดแย้งระหว่างชุมชน และเพิ่มอำนาจการต่อรองกับรัฐหรือผู้มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจ จากภายนอกชุมชน โดยการรวมตัวคัดค้านต่อต้านโครงการของรัฐที่กระทบกับชุมชน เช่น การสร้างเขื่อนสาละวิน

1.3 การใช้องค์กรชุมชน ทั้งองค์กรตามประเพณีหรือองค์กรทางการที่รัฐจัดตั้งขึ้น โดยให้ผู้นำองค์กรเป็นตัวแทนไกล่เกลี่ยความขัดแย้งภายในชุมชนและระหว่างชุมชน

1.4 การมีส่วนร่วมของชุมชน ทั้งการร่างกฎเกณฑ์และแนวทางการใช้ประโยชน์ การมีส่วนร่วมในการกำหนดบทลงโทษสำหรับการฝ่าฝืนกฎระเบียบของชุมชน มีการประชุม ปรึกษาหารือระหว่างสมาชิกของชุมชนเป็นครั้งคราวเพื่อทบทวนกฎเกณฑ์และกติกาสของชุมชน ใช้การจัดการร่วมระหว่างรัฐ ชุมชน และเอกชน

1.5 น้อมนำโครงการตามพระราชดำริ และแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็น แนวทางในการดำเนินงาน หากใช้ชีวิตที่เรียบง่ายเหมือนแต่ก่อนให้ “คน อยู่กับป่า” รู้จักใช้ และจัดการอย่างชาญฉลาดและรอบคอบใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด และให้ พอใช้อย่างยั่งยืน

2. การใช้มิติต่าง ๆ ในการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ในลุ่มน้ำสาละวินมีดังนี้

2.1 มิติทางวัฒนธรรม โดยอาศัยความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชน เน้นวิถีคิด และแสดงออกในรูปของระบบคุณค่าทางวัฒนธรรม เช่น ภาษิตของปกากะญอ ที่ว่า “ป่าอยู่ คนอยู่ ป่าไม่อยู่ คนอยู่ไม่ได้” ความเชื่อเรื่องผีขุนน้ำ หรือการปรับความเชื่อทางศาสนา มาเป็นพิธีกรรมบวชต้นไม้เพื่อเป็นพลังในการต่อสู้กับขบวนการลักลอบตัดไม้ของนายทุนจาก ภายนอก

2.2 มิติทางสังคม โดยใช้ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกของชุมชน ความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่แน่นแฟ้น ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้านที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

เป็นเครือข่ายลุ่มน้ำเดียวกัน ใช้ป่าผืนเดียวกัน ทำให้ความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติลดน้อยลง

2.3 มิติทางเศรษฐกิจ วิถีชีวิตที่เรียบง่าย ตลอดจนระบบการผลิตและการค้าในลักษณะเศรษฐกิจพอเพียง

2.4 มิติทางการเมือง ระบบการจัดการโดยชุมชนและองค์กรชุมชน โดยกลุ่มผู้ใช้เป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ว่าใครบ้างมีสิทธิใช้ และควรใช้อย่างไร ควรมีระบบการจัดการและการควบคุมอย่างไร ใช้กฎระเบียบของชุมชนและกฎหมายของรัฐในการจัดการความขัดแย้ง

2.5 มิติทางเครือข่าย ทั้งเครือข่ายการเรียนรู้ภายในชุมชนและระหว่างชุมชนในกลุ่มเครือข่ายลุ่มน้ำเดียวกัน ป่าผืนเดียวกัน

2.6 มิติความยั่งยืน โดยเน้นการแก้ปัญหาในระยะยาว และใช้ทุนทางสังคม ภูมิความรู้ชุมชนที่มีอยู่ กระบวนทัศน์การพัฒนาที่ยั่งยืน ในการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ

3. กลไกที่ชุมชนใช้ในการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในลุ่มน้ำสาละวินพื้นที่อำเภออมก๋อยประกอบด้วย

3.1 กลไกทางสังคม ได้แก่ ผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง ทั้งผู้นำทางธรรมชาติและผู้นำที่เป็นทางการ ที่มีความเข้มแข็งและมีภูมิปัญญาสูง ผู้นำมีบทบาทสำคัญมากในการตั้งกฎกติกาของหมู่บ้าน ผู้นำนอกจากจะสามารถควบคุมและรักษากฎระเบียบต่าง ๆ ของชุมชนได้แล้ว ยังต้องสามารถปรับใช้ภูมิปัญญาและจารีตประเพณีท้องถิ่นให้เข้ากับสถานการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งคุณลักษณะที่สำคัญที่สุดของผู้นำชุมชน คือ การทำงานบนพื้นฐานของการรักษาผลประโยชน์ของชุมชนโดยรวมเป็นหลัก ระบบเครือญาติที่แน่นแฟ้น ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้าน

3.2 กลไกทางวัฒนธรรม โดยใช้ระบบความเชื่อ ค่านิยม ประเพณีต่าง ๆ ของชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น อัตลักษณ์ และความหลากหลายทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้ลดความขัดแย้งภายในชุมชนและระหว่างชุมชน

3.3 ระบบเครือข่ายทั้งเครือข่ายองค์กรชุมชน และเครือข่ายลุ่มน้ำเดียวกัน ทำให้มีการแก้ปัญหาคความขัดแย้งต่าง ๆ ร่วมกันอย่างประนีประนอม

3.4 ระบบฐานอำนาจ ทั้งการปรับใช้ประเพณี กฎหมายของรัฐและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของชุมชน ในการจัดการความขัดแย้งที่ใช้วิธีการอื่น ๆ ไม่ได้ผลแล้ว ใช้ในกรณีความขัดแย้งค่อนข้างรุนแรง

4. จุดอ่อน/จุดแข็ง ของรูปแบบการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่เดิมมีดังต่อไปนี้

4.1 จุดอ่อน ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมทำให้อุดมการณ์ ค่านิยมของคนในชุมชนลุ่มน้ำสาละวินพื้นที่อำเภออมก๋อย ถูกลดทอนความสำคัญลง บางชุมชนเริ่มละเลิกจากประเพณีการเซ่นไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำให้รูปแบบการปรับใช้ประเพณีมีน้อยลง ขาดการเข้มงวดสถานการณ์ในเรื่องพิธีกรรม/ความเชื่อ ต่าง ๆ ที่เคยปฏิบัติสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน เริ่มจะมีบทบาทสำคัญน้อยลง ชาวบ้านรู้สึกตนไร้อำนาจในการจัดการความขัดแย้ง ต้องพึ่งเจ้าหน้าที่ของรัฐ

4.2 จุดแข็ง รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยการปรับใช้ประเพณีและภูมิปัญญาท้องถิ่น สามารถผลิตซ้ำ ปรับเปลี่ยน หรือสร้างสรรค์อุดมการณ์ขึ้นมาใหม่ โดยอาศัยทุนทางสังคมและภูมิความรู้หลักการพื้นฐานดั้งเดิม ปรับจารีตปฏิบัติให้มีลักษณะเป็นทางการมากขึ้น มีการจัดตั้งองค์อย่างเป็นทางการ ร่างกฎระเบียบเป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อเป็นที่ยอมรับของทางราชการเพิ่มมากขึ้น

5. รูปแบบที่เหมาะสมในการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนลุ่มน้ำสาละวินพื้นที่อำเภออมก๋อยควรเป็นดังนี้

5.1 การจัดการร่วมระหว่างรัฐ ชุมชน และองค์กรเอกชนในการแก้ปัญหาความขัดแย้งของชุมชนเพื่อเป็นการถ่วงดุลอำนาจและทุกฝ่ายพึงพอใจ ในรูปแบบโครงการต้นแบบในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติพื้นที่อำเภออมก๋อย การจัดระเบียบที่ดิน เป็นต้น

5.2 การพัฒนาศักยภาพชุมชนในลุ่มน้ำสาละวินพื้นที่อำเภออมก๋อยให้เป็นชุมชนการเรียนรู้ พัฒนาแหล่งการเรียนรู้ที่หลากหลาย เพื่อให้สามารถปรับใช้ประเพณี วัฒนธรรมทุนทางสังคม ภูมิความรู้ของชุมชนและองค์ความรู้ใหม่ ๆ จากภายนอก เช่น กฎหมายใหม่ ๆ นำมาปรับใช้กับกฎระเบียบของชุมชน ในการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากร ให้มีประสิทธิภาพและสอดคล้องกับบริบทของชุมชน

5.3 เครือข่ายการเรียนรู้ โดยพัฒนาเครือข่ายลุ่มน้ำ เครือข่ายป่าผืนเดียวกันให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทั้งภายในและภายนอกชุมชน ทั้งภาครัฐและเอกชนร่วมกันแก้ปัญหาความขัดแย้งให้ลดน้อยลง

5.4 การน้อมนำโครงการตามพระราชดำริและหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มาเป็นแนวในการดำเนินชีวิตของชุมชนในลุ่มน้ำสาละวินพื้นที่อำเภออมก๋อย หลักของพอ ประมาณ ความมีเหตุผลและสร้างภูมิคุ้มกันที่ดี ดำรงชีวิตสันโดษ มีความสุขตามอัตภาพ ซึ่ง สามารถลดความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ อีกทั้งยังเป็นเกราะกำบังระบบทุนนิยมได้เป็น อย่างดี

อภิปรายผล

จากผลการวิจัยมีประเด็นที่สำคัญที่นำมาอภิปราย ดังนี้

การจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติมี 4 ลักษณะ คือความขัดแย้ง ระหว่างชุมชนกับรัฐ ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับผู้มีอิทธิพลจากภายนอก ความขัดแย้ง ระหว่างชุมชนใกล้เคียง และความขัดแย้งภายในชุมชน สอดคล้องกับผลการวิจัยของ ยศ สันตสมบัติ ที่มองว่าการพัฒนาของรัฐและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของประเทศโดยรวมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในชุมชน วัฒนธรรมชุมชนถูกบั่น การแก้ไขปัญห ความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนมิได้เป็นปรากฏการณ์ที่หยุดนิ่งไว้ ความเคลื่อนไหว หากแต่เป็นการปรับตัวของการจัดการทรัพยากรภายในชุมชนโดยสัมพันธ์ กับเงื่อนไขภายนอกในระดับมหภาค ภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมือง ซึ่งชี้ให้เห็นทิศทางการพัฒนาประเทศที่มีผลต่อวิถีชีวิตของชุมชน อย่างชัดเจน (ยศ สันตสมบัติ 2542)

ความขัดแย้งเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคม ที่มีความขัดแย้งและความไม่ เท่าเทียมกันในการเข้าถึงทรัพยากร ทำให้ด้านหนึ่งเกิดการกีดกันกลุ่มชนบางกลุ่ม ขณะที่อีก ด้านหนึ่งกลับเป็นการเปิดโอกาสให้กลุ่มชนอีกบางกลุ่มที่มีอำนาจแสวงหาผลประโยชน์จนนำไปสู่ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรและความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม ซึ่งสอดคล้องกับ ยศ สันตสมบัติ ที่กล่าวว่า รัฐใช้กฎหมายเป็นกลไกสร้างความชอบธรรมในการใช้อำนาจและเป็น เครื่องมือในการปิดล้อมและแย่งชิงทรัพยากรจากชนบท รัฐใช้หลักกฎหมายเป็นเกณฑ์ใน การแย่งชิงทรัพยากรที่เคยเป็นสมบัติส่วนรวม เช่น ป่า ดิน และน้ำ ให้กลายเป็นสมบัติของ ชาติ กฎหมายจึงกลายเป็นกลไกสำคัญที่เอื้อให้รัฐ ภาคธุรกิจ และผู้มีอิทธิพลทำการบุกรุกแย่ง ชิงทรัพยากรธรรมชาติที่ชุมชนเคยดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ไปเป็นสมบัติส่วนตัวมากขึ้น (ยศ สันตสมบัติ 2539)

ในแง่ของขบวนการทางสังคม การจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในลุ่มน้ำสาละวินพื้นที่อำเภออมก๋อย ยังเป็นความพยายามในการปรับตัวของชุมชนภายในบริบทและสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง มิได้จำกัดตัวเองอยู่แต่เพียงชุมชนแห่งใดแห่งหนึ่ง หากแต่เป็นการรวมตัวกันของชุมชนหลาย ๆ ชุมชนในลักษณะเครือข่ายเพื่อการจัดการทรัพยากรร่วมกันหรือต่อสู้กับการรุกรานของรัฐและบุคคลภายนอกร่วมกัน ซึ่งอานันท์ กาญจนพันธ์ กล่าวว่า ความสัมพันธ์ที่มีทั้งความกลมกลืนและขัดแย้ง เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงและผลิตใหม่ได้ มีขอบเขตหลายระดับ ตั้งแต่ครอบครัว หมู่บ้าน ท้องถิ่นและเครือข่ายกว้างขวางที่ซ้อนทับกันอยู่ และมีใช่เป็นหน่วยอิสระอย่างโดดเดี่ยว หากแต่มีความสัมพันธ์กับรัฐและตลาดอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม (อานันท์ กาญจนพันธ์ 2539, 58-59)

สิ่งที่น่าสนใจ สำหรับกระบวนการตอบโต้ของชุมชนคือ ชุมชนได้หันมาใช้มิติทางวัฒนธรรมที่ใช้ความเคารพศักดิ์ศรี อัตลักษณ์ ทุนทางสังคม ภูมิความรู้ของชุมชนและความหลากหลายทางวัฒนธรรมมากขึ้นเพื่อให้สังคมได้เข้าใจถึงความสำคัญของอัตลักษณ์ชุมชน ควรอย่างยิ่งที่จะทำความเข้าใจว่าชุมชนในลุ่มน้ำสาละวินพื้นที่อำเภออมก๋อยเป็นกลุ่มคนที่มีวิถีชีวิตการดำรงชีวิตที่แตกต่างจากชุมชนอื่น ๆ เนื่องจากที่ตั้งทางภูมิศาสตร์และภูมิหลังทางประวัติศาสตร์เฉพาะของแต่ละกลุ่ม นอกจากนี้ชุมชนยังมีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่มของตนเอง การจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนลุ่มน้ำสาละวินพื้นที่อำเภออมก๋อย เป็นสิ่งที่ไม่อาจเกิดขึ้นได้หากปราศจากความเข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงทุนทางสังคม ภูมิความรู้ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่ได้ปรับตัวเข้ากับระบบนิเวศมาเป็นหลายชั่วอายุคน การทำความเข้าใจระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนลุ่มน้ำสาละวินพื้นที่อำเภออมก๋อยให้สอดคล้องกับบริบทของยุคสมัยกลายเป็นสิ่งที่เร่งด่วน เพื่อให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนลุ่มน้ำสาละวินมีลักษณะที่สอดคล้องกับความเป็นจริง มีศักยภาพในการปรับตัวโดยปรับทุนทางสังคม ภูมิความรู้ที่ชุมชนมีอยู่ให้สอดคล้องกับบริบททางเศรษฐกิจสังคม และการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา เพื่อสร้างสรรค์ความเป็นธรรมและปกป้องทรัพย์สินร่วมของชุมชนอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม และที่สำคัญยังเป็นขบวนการแสวงหาทางเลือกเพื่อกำหนดทิศทางการพัฒนาบนพื้นฐานของทุนทางสังคม ภูมิความรู้ วัฒนธรรมและจารีตประเพณีอันหลากหลายของชุมชน

การอยู่ร่วมกันระหว่างปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงกับการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน จึงอยู่ร่วมกันได้อย่างกลมกลืนในชุมชนลุ่มน้ำสาละวินพื้นที่

อำเภออมก๋อย และโยงโยสุโลกภายนอกได้ ด้วยความร่วมมือ จากภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน โดยใช้หลักการพอประมาณ ความมีเหตุผล และสร้างภูมิคุ้มกันที่รู้จักใช้และจัดการอย่างชาญฉลาดและรอบคอบใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด คำนึงถึงผลกระทบ เลือกรูปแบบ การจัดการความขัดแย้งที่ประหยัด ปฏิบัติง่ายมีความยั่งยืน และสอดคล้องกับทุนทางสังคม ภูมิความรู้ของชุมชน ซึ่งสร้างสมกันมาตั้งแต่อดีต ดังนั้น จึงเกิดรูปแบบการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดจากทุนทางสังคม ภูมิความรู้ของชุมชนผสมผสานกับ องค์ความรู้ใหม่ โดยไม่ยึดการจัดการความขัดแย้ง “แบบเอาแพ้ เอาชนะ” แต่เป็นการ “ชนะ – ชนะ” ตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ให้การพัฒนาก้าวไปกับความสมดุล

ข้อเสนอแนะ

1. รัฐควรให้ความสำคัญกับทุนทางสังคม และภูมิความรู้ที่ชุมชนมีอยู่ในการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ
2. รัฐพึงยอมรับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร เช่น กฎเกณฑ์ตามจารีตประเพณีของชุมชนในกลุ่มน้ำสาละวินพื้นที่อำเภออมก๋อย ในการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน
3. ควรสนับสนุนให้ชุมชนมีองค์กรที่เข้มแข็งสามารถสร้างอำนาจต่อรองกับภายนอก และจัดการความขัดแย้งในระดับต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ
4. การฟื้นฟูจิตสำนึกของชุมชนและสร้างเสริมวัฒนธรรมชุมชนให้เข้มแข็ง
5. รัฐควรมีการปรับปรุง นโยบาย กฎหมาย ระเบียบข้อบังคับ เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมและรับรองสิทธิชุมชนในกลุ่มน้ำสาละวินพื้นที่อำเภออมก๋อย

เอกสารอ้างอิง

- ยศ สันตสมบัติ. (2539). **ท่าเกวียน บทวิเคราะห์เบื้องต้นว่าด้วยการปรับตัวของชุมชนชาวนาไทยท่ามกลางการปิดล้อมของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม**. กรุงเทพฯ. คบไฟ.
- ยศ สันตสมบัติ. (2542). **ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน**. เชียงใหม่. นพบุรีการพิมพ์.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2538). **วัฒนธรรมกับการพัฒนา: มิติของพลังที่สร้างสรรค์**
เอกสารประกอบการสัมมนาระดับชาติเรื่องวิกฤตการณ์ทางสังคมไทย.
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- (2543) **มติชุมชน: วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิอำนาจและการจัดการทรัพยากร**. กรุงเทพฯ. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.